

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
უცხოური ფენა ტაოს ტოპონიმიაში

ტაო ძველი საქართველოს ვრცელი პროვინციაა. ტრადიციულად იგი ორად იყოფა: ამიერტაო (ტაოს ჭოროხისა და მისი შენაკადების ხეობები) და იმიერტაო (ოლთისისწყლის, თორთუმისწყლისა და მათი შენაკადების ხეობები). ქართულ საისტორიო ძეგლებში გვხვდება **ამიერ–ტაო** (ქ.ცხ.I, 278,5), **ტაოს ორივე კერძო** (ქ.ცხ.I, 275,14) და **ქუემო ტაო** (ქცხ.I,251,18)... სინტაგმა „ტაოს ორივე კერძო“, ჩვენი აზრით, **ამიერ** და **იმიერ** ტაოს გულისხმობს. სხვაგან კიდევ დასტურდება მრ. ფორმა, – ტაონი, რომელშიც ტაოს ქვეყნის აღნიშნული ორი ნაწილი იგულისხმება. დღევანდელი მდგომარეობით ტაო, ჭოროხის სხვა ქვეყნების მსგავსად, შესაძლებელია, ორად გავყოთ: **მექართულე ტაო** და **მეთურქულე ტაო**. „ქვეყნის“ უმეტესი ნაწილი ახლა მეთურქულეა, ქართული მხოლოდ ერთ მცირე ხეობაში, ელიასხევში გაშენებულ რამდენიმე სოფელშია ისმის და ბინათში.

ტოპონიმია „მიწის ენაა“. გამომდინარე თქმულიდან, მასში აისახება აქ მცხოვრები ხალხის ნაკვალევი. როდესაც ტაოზე ვსაუბრობთ, უნდა გავითვალისწინოთ მისი მოსახლეობის ისტორიული ცვალებადობა და მრავალფეროვნება.

ექვთიმე თაყაიშვილი მოიხმობს ქსენეფონტეს (ჩვ. წ. აღ. IV ს.) ცნობას, რომელშიც იგი „ამ ქვეყნის მოსახლეობას „ტაოხებს“ (ტაოხოი) უწოდებს, ე.ი. ტაოს მცხოვრებთ“ (თაყაიშვილი, I, 2016:421–422). დროთა სვლაში იცვლებოდა ტაოხების მიწაზე ვითარება. აქ, ჭოროხის მეზობელ ქვეყნებთან ერთად, ერთმანეთს ხვდებოდა სხვადასხვა ხალხი: ქართველები, სომხები, ბიზანტიელები, სპარსელები, არაბები, თათრები – სელჩუკები, თათრები – ოსმალები და სხვ. „იცვლებოდა უფლება ერთი ხალხისა მეორეზე, იცვლებოდა სარწმუნოება, ენა და განათლება. სპარსელებს, არაბებს და სელჯუკიანთ არავითარი თვალსაჩინო კვალი არ დაუტოვებიათ ამ მხარეში. დიდია გავლენა ბერძნებისა, ე.ი. ბიზანტიისა, და კიდევ უფრო მეტი – სომხებისა“ (თაყაიშვილი, I, 2016:421). იქვე, ქვემოთ, ნიკო მარზე დაყრდნობით, მკვლევარი ასე გაანაწილებს ჭოროხის ქვეყნების მოსახლეობას: „ტაო–თორთუმი... მესხებით იყო დასახლებული, ხოლო კლარჯეთ–ისპირის მცხოვრებნი ჭან–ლაზ–მეგრელები იყვნენ“ (თაყაიშვილი, I, 2016:421). საყურადღებო ინფორმაციაა. მოყვანილი მოსაზრებიდან გამომდინარე, ტაოს ტოპონიმიაში

უნდა ველოდოთ ქართველურთან ერთად ბერძნულ და სომხურ ფენას, ასევე – თურქულს, შედარებით ახალს წინა ორთან შედარებით.

ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენს უცხოურ ოსმალურ საისტორიო წყაროებში დაცული ტაოს ტოპონიმიკური მასალები. ეს წყაროებია:

1. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ (წიგნი მესამე, 1958. ქვემოთ: დავთ.).

2. სევან ნიშანიანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონები.

3. 1835–1836 წლების ოლთისის აღწერა (NFS.d 2772. თურქეთის მინისტრთა საბჭოს სტამბოლის ოსმალური არქივი).

4. 1835–1836 წლების ტაოსკარის აღწერა (NFS.d 02776. თურქეთის მინისტრთა საბჭოს სტამბოლის ოსმალური არქივი).

დასახელებულ წყაროებში აღწერილია იმიერტაოს, უმეტესად ოლთისის და თორთუმის მხარის გეოგრაფიული სახელები. წინასწარვე ვიტყვით, რომ მასალები ჩაწერილია ქართულის არმცოდნე ოსმალ და რუსი მოხელეების მიერ ქართული ენის ჩაწერისათვის „სრულიად გამოუსადეგარი“ (სინტაგმა ს. ჯიქიასია) ოსმალური და რუსული ანბანით. ამიტომაც ხშირად დიდია სხვაობა გეოგრაფიული სახელის ამოსავალ ფორმასა და ჩაწერილს შორის; განსაკუთრებით ეს ითქმის ოსმალური დავთრების შემდგენელთა ჩანაწერებზე. ამიტომაც მკვლევარი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს არსებულ წყაროებს, გამოუსადეგარია იგი ეტიმოლოგიური ძიებისთვისაც.

მასალების ანალიზს დავიწყებთ სომეხი ავტორის, სევან ნიშანიანის „ეტიმოლოგიური დაკვირვებებით“. მის შრომაში აღწერილია ოლთისისა და თორთუმის მხარე და ბევრი ტოპონიმი ახსნილია როგორც სომხური, ზოგჯერ სხვა ენის კუთვნილებაზეც მიუთითებს.

მკვლევარი მიიჩნევს, რომ სომხურია ოლთისის შემდეგი გეოგრაფიული სახელები:

დეჯერიქ||<თეჯერიქ – პატარა ეკლესიას ნიშნავსო; **ურუთ'** – ნიშნავს ტირიფს (ურუთ<ურუდ); **ტორიქ'**– პატარა ღელე, წყარო; **სეხსორ'** – სომხური ჩანს, სორ', ძორ' ნიშნავს ღელეს, ხევს; **ხოსორი** – მრუდეს ნიშნავს; **კინეპოსი||ქინეპოსი** – ვაზიანი დაბლობი, ველი; **ანზავი** – კლდეს ნიშნავს (შდრ. ანძავ')...

რამდენიმე გეოგრაფიული სახელი, ჩანს, სომხურით ვერ ახსნა, ამიტომაც უკომენტაროდ დატოვა, ასეთია: **ზერდენსი|<*ზერდენისი**. –ის სუფიქსიანი ნაგენეტივარი სახელი. ასეთი სახელები ქართულ ენათმეცნიერებაში მიჩნეულია საზღვრულდაკარგულ

მსაზღვრელად (იხ. შანიძე, 1973:115; 1958:20–21; ზურაბიშვილი, 1961:150–151; ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988:241, შნშ. 2 ბ). აუხსნელი დაუტოვებია ს. ნიშანიანს **გომბორი** და **ჯანიქ** (შდრ. ქართ. ჭანეთი), ხოლო **სიმირდონზე** მიუწერია, თურქული ჩანსო.

თორთუმის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში მკვლევარი რამდენიმე ფენას გამოჰყოფს, კერძოდ:

ა. სომხურს: **გორმერი||გერმირი** – წითელი მონასტერი; **სიღნაჯურ** – თევზიანი წყალი; **ფიშინგოთ** – ეკლიანი; **ხინძორიკი** – ვაშლოვანი; **ახფისორ||ახფიდორ||აღფდორ** – წყაროს ხევი; ***ექრექ|აქარაგ** – შდრ. აგარაკი; **მოსრთაბი** – ნაცრიანი ვაკე (შდრ. ქართ. სანაცრიე); **მოხჩური||მოხჯური** – ნაცრიანი წყალი; ***** მოღრეკომი||მელრაკომი** – თაფლის მეზრა; **სისტოროთი||სოღტოროდი** – ნივრიანი; **ექიქი||აიქიგი** – პატარა ბაღი; **ფეჩენცი** – კუდები; **მელუცი** – სკიანი; ***მეგსორი||მეგდორი||მარქაძორი** – მდინარისპირა ჭალა, შდრ. მერე; ******ვარშინ** – ქვესოფელი; **აღფილიკ||აღფრიკ** – პატარა წყარო, ნაკადული; ***დანკარი** – ქვის სახლი. თ. ევ ქადა; **კარინკოსი** შდრ. სომხ. **კარინგეც** – დამდგარი ქვა; **ხაშნუდი||ხაშუდი** – წვრილფეხა საქონლიანი (ცხვრის ფარა, თხის არვე); **სურბეჰან** (<სომხ. სურბოჰან) – წმინდა ოჰანესი; **ნორაშენი** – ახალსოფელი; **ოდიკი** – სამოვარი; ****კოღანისი||კოღონცი** – ყაჩაღები, მძარცველები; **ქორქერი||კორკერი** – ხალიჩიანი; ******ვერინქელ** – ზედასოფელი; **ახჩიკ** – პატარა თუზლა (მარილის პატარა საბადო).

მთავარია, სომხური ენის კანონებს დაუქვემდებაროს იგი, ან სომხურს მიაძვინავოს გარეგნულად მაინც. სევან ნიშანიანისაგან სომხურად მონათლული ზოგიერთი სახელი ქართული ჩანს:

***ექრექ|აქარაგ** – ვფიქრობთ, ქართული აგარაკის არმენიზებული ფორმაა.

****კოღანისი|კოღანცი** – ყაჩაღები, მძარცველებიო, განმარტავს ს. ნიშანიანი. ვფიქრობთ, „კოღანცი” ხელოვნური ფორმაა, „კოღანისის” გადააზრების შედეგად მიღებული. ამოსავალი უნდა იყოს **კოღონისი** (კოღონ–ის–ი), **კოღო** კიდეც ცნობილი ფუძეა ქართულში.

*****არც მიღრეკომი||მელრაკომი** და **ქილაკომი** ჩანს სომხური. მასში –ომ (||–უმ) სუფიქსი შეიძლება გამოვყოთ, იგივე მაწარმოებელი **თორთომ**, **ბათომ||ბათუმ...** და მისთანა გეოგრაფიულ სახელებში რომ გამოიყოფა (ვრცლად იხ. ფალავა, 2009:3–15; 2009(1):189–295).

******ქართულის ანალოგიით ჩანს შექმნილი ვარშინი** (ქვე სოფელი) და **ვერინქელ** (ზედა სოფელი). შდრ. ქართული **ზესოფელი** (||**ზოსოფელი**) და **ქვე სოფელი** (||**ქოსოფელი**). ამავე რიგში ჩადგება **ვალტანოსი||ვახტანგაცი** (შდრ. ქ. **ვახტანგისი**). ჩვენ არ უარვყოფთ, ტაოს,

განსაკუთრებით იმიერტაოს ტოპონიმიაში სომხური ფენის არსებობას, მაგრამ არც მისი ხელოვნურად გაზრდა მიგვაჩნია მართებულად.

ერთი გეოგრაფიული სახელი თურქული ჩანს: **დევე ათალი** (შდრ. ქართული „აქლემის საწოლი“). ვფიქრობთ, იგი ქართული „ხარის საწოლის“ ანალოგიითაა შექმნილი.

ქართული ტოპონიმებიც გვხვდება ბატონი ნიშანიანის კვლევაში, თუმცა უკომენტაროდ: **აბრნესი|აბურნისი, ბარი, ხახული, კიცხა** (თ. კიცხა ქაფუსუ, შდრ. კიცხის კარი), **ჩადირნისი** (<*ჭაგირნისი?), **ზინაური|ცინაური, პეტხარი, ლისგავი...** ადგილზე გადასამოწმებელია, რამდენად სწორადაა ჩაწერილი დასახელებული გეოგრაფიული სახელები, მათი ქართული წარმოება კი, ვფიქრობთ, ეჭვს არ იწვევს.

ყურადღებას იქცევს საგეოგრაფიო სახელი **ხოზბირიკი** (<*ხოზბირკი). იგი კომპოზიციის გზით მიღებული ფუძე უნდა იყოს: **ხოზ + ბირიკი**, დასაშვებია – **ხოზ[ო] + ბირიკი**. **ხოზ[ო]** ხორბლის ჯიშია, „რბილი ხორბალი, უფხო და ყინტორა“ (მაცაშვილი, 1991), „ბირკა“ კიდევ იგივეა, რაც ხოზიკა [репейник] (იხ. მაცაშვილი, 1991). თუ ჩვენი დაკვირვება მისაღებია, მაშინ **ხოზბირიკი** ქართულია.

* * *

„გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ შეტანილია ოლთისის, ფანასკერტის, ქამხისის და ბანას ნაჰიეების გეოგრაფიული სახელები. „დავთარის“ გამომცემელი ცდილობს, ამოიკითხოს „ოსმალურად გადატეხილი“ (სინტაგმა ს. ჯიქიასია) ქართული ტოპონიმები. ყურადღებას მივაქცევთ ტოპონიმთა უცხოურ ფენას:

კინეპოსი (602), სპეცრუკაზეც იგივე ფორმაა: **Кинепос**; **ორუქი** (600); **ფოსიქი** (598).

ქელგერი (598), ამოსავალ ფორმად შეიძლება დავუშვათ **ქერქერი** (>ქელგერი): **ქ – ქ>ქ – გ; რ – რ>ლ – რ** თანხმოვანთდისიმილაციით).

მამირვანი, სხვაგან **ნარიმანი** (593), ხუთვერსიან რუკაზეც დატანილია **Нариманъ** (Пагирев, 1913). „ნარიმანი ბერძნების დიდი სოფელი იყო **ალაბალიკ-სუს** (=კალმახის წყალი) ნაპირას, რომელიც ოლთისის წყლის მეორე მარცხენა შემდინარეს წარმოადგენს“ (თაყაიშვილი, I, 2016:460). ვფიქრობთ, დასახელებული ორი ფორმიდან ამოსავალი უნდა იყოს **მამირვანი** (<მამირ–ოვან–ი). მეორეცაა და **მამირვანი** და **ნარიმანი** იმდენად განსხვავებული სახელური ფუძეებია, რომ ერთი მეორის ფონეტიკურ ვარიანტად მიჩნევა შეუძლებელია.

კარნავასი (590), ხუთვერსიან რუკაზე ორი **Карнавазъ**–ია დატანილი, სოფელი და მაილა (Пагирев,1913). ს. ჯიქია მხარს უჭერს **კარნავას**’ს და ვფიქრობთ, სწორადაც.

ჰავდოსი (589), რუკებზე იკითხება **Аидос, Айдос**, ხუთვერსიან რუკაზე – **Авдостъ**. ს. ჯიქია მხარს უჭერს **ჰავდოს**’ს. ვფიქრობთ, დასაშვები ფორმაა **ავდოს**’იც, **ჰ** ხმოვნის წინ ჩვეულებრივ იკარგება.

ფერთუსი (586–587), კითხვის ნიშანი (?) დაუსვამს მკვლევარს, სარწმუნოდ არ მიაჩნია წაკითხვა, დასაშვებად მიიჩნევს სხვა ვარიანტებსაც – **ნერთუსი** ან **თენტუსი**. ხუთვერსიან რუკაზე იკითხება **Пертусъ** (Пагирев,1913) – სოფელი, ყიშლა და მაილა. თუ რუკის მონაცემს გავითვალისწინებთ, **ფერთუსი** სწორი წაკითხვა უნდა იყოს. **ფერთუსი**<**ფერთუს**–**ის**–**ი** ნაგენეტივარი სახელი ჩანს.

ტაჯერეჟი (576–577), ხუთვერსიან რუკაზე დატანილია **Теджерек**. ამოსავალი ფორმა ჩანს **თაჯერეჟი**.

გარლოლისი(?), **ქარლოლისი**, შეიძლება **კარლოლისიც** იყოს (572). ხუთვერსიან რუკაზე დატანილი არაა ასეთი გეოგრაფიული სახელი. შესაძლებელია, ამოსავალი ფორმა იყოს **კარლოლისი**<**კარგო**[**რ**]**გისი**’დან, ნიშავს „**კარი გიორგისი**“. ჩვენს ვარაუდს ერთი გარემოება უშლის ხელს, კერძოდ, წყობა „**კარი გიორგისი**“ უცხოა ჭოროხის ხეობის ტოპონიმიაში. ჩვეულებრივ გავრცელებულია სახელური ფუძე + **კარი**.

დეგირმან დერესი (572) პირდაპირი თარგმანი ჩანს ქართული „**წისქვილი**[**ს**] **ხევისა**“.

აგირდგომი (571), რუკებზე – **Агитком**. ს. ჯიქია გვთავაზობს შემდეგ მსჯელობას: „მე მაინც ვფიქრობ, რომ ამ სიტყვის მეორე ნაწილი **გომ**’ია, ხოლო **ком** (კომ), აგრეთვე **агит**’ში „**ტ**“ თანხმოვანი გადასხვაფერებული, შეიძლება გადასომხურებული ფორმა იყოს. არ ვიცი, თუ **აგირდგომ**’იდან რატომ გამოვარდა **რ**’ თანხმოვანი“. საყურადღებო მსჯელობაა, თუნდაც იმ თვალსაზრისით, რომ კიდევ ერთხელ ვლინდება სახელურ ფუძეზე „**ძალადობისა**“ და ხელოვნურად სხვადქცევის ფაქტი.

ქარგლუხი (570), მეორე სახელი **კიზილ ფუნარი**. რუკაზე დააუტანიათ **Кяркилух**, ასევეა ერთ სტატისტიკურ კრებულში, მეორეში – **Кяркялух**. ს. ჯიქიას უკანასკნელი ორივე ფორმა **ქარგლუხის** თურქულ ვარიანტად მიაჩნია.

დასაშვებია, **ქარგლუხი**<**ქარგ**–**ლულ**’ისაგან. **ლულ**’ თურქული მაწარმოებელია, ქართული –**ნარ**’ის ბადალი, **ქარგ**’ ქართული სახელური ფუძე ჩანს.

ბარნაკი (?) (568), წაკითხვა პირობითიაო, წერს ს. ჯიქია. რუკაზე დატანილია Пернякъ, სხვადაცეული ფორმა. **პერნიაკი** ქართული **ფარნაკის** (შდრ. ქ. არსენაკი, თ. არსენიაკი) თურქიზებული ფორმაა. **ფარნაკს** ადასტურებს ექვთ. თაყაიშვილიც.

ეგრიშუარი (567), ხუთვერსიან რუკაზე გვხვდება – Эгри-килиса. ჭირს **ეგრიშუარ**'ისა და **ეგრიქილისა**'ს იდენტიფიკაცია, მაგრამ კომპოზიციის პირველი ნაწილი (ეგრი) საერთო აქვთ. **ეგრი** იგივე სახელური ძირი ჩანს, რაც **ეგრ**–ისში, **ერგე** (<*ეგრე<ეგერე)... აღვნიშნავთ, რომ **ეგრი** - თურქულად მრუდეს ნიშნავს. მაგ: **ეგრი ჩაი** - მრუდე (კლავნილი) მდინარე - ავტ..).

აკრაკი (568), ს. ჯიქია მიიჩნევს, რომ **აკრიაკი** არის არმენიზებული ფორმა თურქული **ᲐᲕᲚᲚᲚ**'ის, ან ქართული **აგარაკის**. XIX საუკუნეში **აკრიაკის** მოსახლეობა სომხური ყოფილა, ჩანს „დავთრის“ შედგენის დროსაც, ამიტომაც ოსმალთა მოხელემ ჩაიწერა **აკრიაკი**, არმენიზებული ფორმა.

არსენაკი – ზემო, ქვემო და შუა(566). ს. ჯიქია ფიქრობს, რომ სოფლის სახელია **არსენაკი** და არა – **არსენიაკი**, **არსენაკი** (შდრ. ბანაკი). არის ასეთი დაყოფაც: Арсеняк Греческий, Арсеняк Турецкий. ორ **არსენაკს** ასახელებს ექვთ. თაყაიშვილი (იხ. თაყაიშვილი, I, 2016:61). თურქული **არსენიაკი** ქართველ მაჰმადიანთა სოფელია (თურქული აქ მაჰმადიანის აღმნიშვნელია და მცხოვრებთა რელიგიურ კუთვნილებაზე მიუთითებს). იბადება კითხვა: რატომ ბერძნული არსენაკი? იმიტომ ხომ არა რომ აქ ბერძნები ცხოვრობენ? ვფიქრობთ, არა. **თურქული არსენიაკის** ანალოგიით ვუშვებთ, **ბერძნული არსენაკი** ბერძნული ეკლესიის (აქ: მართმადიდებელ ქრისტიანთა) მიმდევართა სოფელია. შესაბამისად, ბერძნული რელიგიურ კუთვნილებაზე მიუთითებს. სხვადასხვა კონფენსიათა მიმდევრობის გამო „დაუპირისპირდა“ „ბერძნული არსენიაკი“, „თურქულ არსენიაკს“.

„დავთარში“ ორ ათეულზე მეტი ტოპონიმი შეტანილი, რომელიც არაქართულია, ერთი შეხედვით მაინც, ასეთებია:

ფარაქესი (597), სტატისტიკურ კრებულში და ხუთვერსიან რუკაზე დატანილია Паракез-хосор; **ნუსუნგი** (601), ხუთვერსიან რუკაზე სამი ნუსუნგია: Нюсюнг-баши г. Нюсюнгъ д. Нюсюнгъ я. (მთა, სოფელი და დაილა); **მიტენდიერი** (602), ხუთვერსიან რუკაზე იკითხება Митендеръ (სოფელი და დაილა); **ტაში** (573–574), ხუთვერსიანი რუკით **Таш-башъ**

(დაილა); ჩაირი (581), ვფიქრობთ, ქართული ბალახის (შდრ. ბალახვანი) თურქული თარგმანია.

კიზილ–ქილისა (593), ხუთვერსიან რუკაზეა Кизил-килиса. კიზილ–ქილისა (შდრ. წითელი ეკლესია) მეორეული სახელი ჩანს აღნიშნული გეოგრაფიული პუნქტისა.

კოსორი (562), მისი თურქიზებული ფორმა კოსური, „ხუთვერსიან რუკაზე“ ვკითხულობთ Косоръ.

ჩარსორი (563), ასეთი სახელი რუკაზე არ ჩანს. ს. ჯიქია ვარაუდობს, რომ სტატისტიკურ კრებულებში და ხუთვერსიან რუკაზე Чахсор–ად წოდებული და ევროპული რუსეთის სპეცრუკის Чихсори სოფელი ჩახსორია. ტოპონიმი კომპოზიტი ჩანს, რომლის მეორე ნაწილია სორ (სომხური ღელე, ხევი), პირველი ნაწილის მნიშვნელობა საძიებელია. ადგილზე გადამოწმებას საჭიროებს თავად გეოგრაფიული სახელი, რომელია სამი განსხვავებული ფორმიდან ამოსავალი, იქნებ არც ერთი.

ქეილვანქი (564), იგივეა, რაც ხუთვერსიანი რუკის Кейванк; იღნაქი (566), „ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია Эгнаки, სპეცრუკაზე Игнаки.

მაღქოსი (569), მეორე სახელია ქიზილ–ქოი. რუკებზე იგი არაა აღნიშნული. ს. ჯიქია მას უკავშირებს სტატისტიკურ კრებულებსა და ხუთვერსიან რუკაზე აღნიშნულ Джахкос'ს (ჯახკოსი), ოღონდ უჭირს ძ:ჯ მონაცვლეობის ახსნა. ვფიქრობთ, ჩაწერის პრობლემასთან გვაქვს საქმე.

ეკესორი (569), რუკებზე დატანილია Экясор, Экасор, სტატისტიკურ კრებულებში – Эказор. ს.ჯიქია ამოსავლად მიიჩნევს ეკესორს.

კინეპოსი (570–571), ხუთვერსიან რუკაზე Кинепосъ. კინეპოს'ს ახსენებს ექვთ. თაყაიშვილიც.

ვაღავერი (571), ხუთვერსიან რუკაზე იკითხება Вагавер, ეს უკანასკნელი ვაღავერ'ის გადარუსულებული ფორმაა.

ბარდიკი (572), ხუთვერსიან რუკაზეა Бердык (Пагирев,1913). ბარდიკი, ბერდიკი ოლთისიდან 31 ვერსზეაო, წერს ს. ჯიქია.

ალუნდირი (579), რუკაზე – Агундир'ი.

ფანასკერტი (581), ვახუშტი იყენებს ფორმას ფანასკეტი||(<*ფანასკეთი<ფანასეთი) (ვახუშტი, 1973:682,სქ.). კარგი იქნებოდა ფანასკეთი რომ ყოფილიყო ამოსავალი ფორმა, ქართული წარმოებისაა და იმიტომაც, მაგრამ ასე არაა, ამოსავალია ფანასკერტი:

ფანასკერტი „ფანას სოფელია“ სომხურად გამოთქმული. შდრ. ფანასეთი (<ფანას[ს]-ეთ-ი) ფანას ოჯახის, სახლელის საცხოვრისი.

გესმალი (583), რუკებზე – Гесманлы. ეს უკანასკნელი თურქიზებული ფორმაა –ლი სუფიქსით ნაწამოები.

ფირდანოსი (584), „ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია Пирданосъ.

მეჰანქი, შეიძლება მეჰანგი (584), იგივე სოფელი უნდა იყოს, „ხუთვერსიან რუკაზე“ Мегенкъ'ს სახელწოდებით რომაა აღნიშნული.

ქარაშუთი (584–585), რუკებზე და სტატისტიკურ კრებულებში დასტურდება Кяляшут და Калашут. ს. ჯიქია ამოსავალ ფორმად ქალაშუთს თვლის.

ნორბერთი (589), ხუთვერსიან რუკაზე Норпетъ (Пагирев, 1913). ნორბეთი სომხურია, ნორ – ახალი, ბერთ – ციხე. ნორბეთი – „ახალი ციხე“. შეიძლება ვიფიქროთ, ნორბეთი ქართული „ახალციხის“ თარგმანია.

აღვანიქი (590), ამოკითხვა პირობითიაო, აღნიშნავს ს. ჯიქია. აღვანიქი<*აღვანიქი'საგან; პეტროსი (591), არმენიზებული ფორმა ჩანს. შდრ. ქართ. პეტრესი; ვარანუთი (594), სომხური ჩანს; ვასექსორი (594), სომხური სახელია.

ვარასორი (595), ხუთვერსიან რუკაზე – Парасоръ (Пагирев, 1913). ტოპონიმი კომპოზიტია, რომლის მეორე ნაწილია სომხური სორ' – დეღე, ხევი.

ერუკი (595), თურქული წარმოთქმით P^რQ^ქ. ხუთვერსიან რუკაზე დატანილია Эрүкъ. ამ სახელწოდების ტოპონიმი რაამდენიმეა – სოფელი, ყიშლა, დაილა.

ბარდუსი (596), სპეცრუკის Бердусъ და Пертус. ხუთვერსიან რუკაზე რამდენიმე პერტუსია ოლთისის უბანში, სოფელი, ყიშლა, დაილა. ამოსავალი ფორმა უნდა იყოს Пертус, რომელიც ქართული პერტისის (შდრ. პერტია) არმენიზებული ვარიანტია.

ანძავი (597), ხუთვერსიან რუკაზე – Анзовъ. ს. ჯიქიას შენიშვნით, „ანზავი“ „ანძავის“ თურქიზებული ფორმაა.

ფერთუსი (597), ექვთიმე თაყაიშვილი ასახელებს პერტუსს, რომელშიც „50 კომლი სომეხია, სათათრეთიდან მოსული. ამ სოფელში ორი ქართული ეკლესია ყოფილა“ (თაყაიშვილი, I, 2016:70). ექვთ. თაყაიშვილის შრომიდან მოყვანილ ფრიად საგულისხმო ცნობას მივაქცევთ ყურადღებას: „სოფელში 50 კომლი სათათრეთიდან მოსული სომეხი ცხოვრობს“ და „სოფელში ორი ქართული ეკლესია ყოფილა“. ბუნებრივია,

თავდაპირველად **ფერთუსი** (თუ **პერტუსი**) ქართული სოფელი ყოფილა თავისი სამლოცველოებით, სომხები მოსულან და სოფლისთვისაც სახელი შეუცვლიათ.

პოლოსი (598), შდრ. ქართ. **პავლე; ვართანუთი** (598), შდრ. ქართ. **ვარდანეთი**.

ექეჟი (600), იმავეს ასახელებს ექვთიმე თაყაიშვილიც, უთითებს, რომ მ. ბროსესთან **ეგრეკი** გვხვდებაო (თაყაიშვილი, I, 2016:372). საყურადღებო ფორმას ასახელებს ფრანგი ორიენტალისტი: **ეგრეკი** (შდრ. **ეგრ-ის-ი**) რაღაცით ქართულს მოგვაგონებს, **ექეჟი** კიდეც მისი გათურქულებული ვარიანტია.

ქეივანქი (600), ხუთვერსიან რუკაზეც დატანილია Кейванкъ. სახელი სომხური ჩანს; **არდგილ** (601), სახელი –**გილ** მაწარმოებლით.

„კავკასიის ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილ ტაოს გეოგრაფიულ სახელთა ნაწილი სომხურია (ერთი შეხედვით მაინც), ან გასომხურებული, და ეს ბუნებრივია, რამდენადაც ტაოში სომხური მოსახელობის კვალი ხელშესახებია, თუმცა, მრავალი ფაქტის გათვალისწინებით, ვიტყვი, რომ სომხები არ არიან ტაოს ავტოქტონური მოსახლეობა, ისინი მოსულები არიან სხვა „ქვეყნებიდან“. რაოდენობრივად ტაოში სომხური ტოპონიმები მცირეა, ვიდრე ქართული თუ თურქული (გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგიერთი, ჩვენს მიერ სომხურად მიჩნეული გეოგრაფიული სახელი, შესაძლებელია არცაა სომხური...).

Арсенякъ я. [არსენიაკი, დაილა]; **Анзовъ** [ანზოვი]; Анзов-багларъ г. [ანზოვ ბაღლარი, მთა]; **Бок-тежаръ** я. [ბოკ ტეჯიარი, დაილა]; **Ваконсъ** я. [ვაკონსი, დაილა]; **Ванакна** [ვანაკნა]; **Ванкъ** [ვანქი];

Ванкъ рв.кр. [ვანქი, ნანგრევი, ციხე]. **ვანქი**, ჩვენი აზრით, არმენიზებული **ვანია**. **ვანი** კიდეც კარგაც ცნობილი სახელური ფუძეა ქართულში: „სადგომი“, „სახლი“, „დაბა“, „საცხოვრებელი“, „მონასტერი“, საყოფელი, ბუნაგი (აბულაძე, 1973). ივ. იმნაიშვილის მიხედვით, **ვანი** ასევე ნიშნავს „ოჯახი“, „ოჯახობა“, „ჯალაბობა“ (იმნაიშვილი, 1949).

„ვანქი“ ქართულ „ვანზე“ სომხურის ძალადობის შედეგია.

Варгануть [ვართანუთი]; Гечи-комъ кшл. [ქეჩი კომი, ყიშლა]; **Гогыкъ** мз. [გოგიკი, მეზრე]. აქაც სახელზე ძალადობის კვალი იკვეთება. გოგი ქართულია, სომხურად გამოითქმის – გაგი, გაგიკი;

Джахкосъ кшл. [ჯახკოსი, ყიშლა]; **Джулакеръ** [ჯულაკერ] < **ჯულაქერ?**; Дылиан-комъ я. [დილიან კომი, დაილა]; **Исадзоръ** [ისადორი]; **Камсоръ** г. [კამსორი, მთა]; **Кейванкъ**

[კეივაჯანქი]||* ქეივაჯი; **Келсоръ** მზ. [კელსორი, მეზრე]; **Кинепось** [კინეპოსი]; **Косоръ** [კოსორი]; **Леспекъ (лестникъ)** [ლესპეკი (ლესტნიკი)]; **Леспекъ** გ. [ლესპეკი, მთა]; **Митиндеръ** [მიტინდერი]; **Митиндеръ** я. [მიტინდერი, აილა]; **Малакезъ** [მალაქეზი]; **Мезгерекъ** კშლ. [მეზგერეკი, ყიშლა]<*მეზღერეკი(?); **Норпетъ** [ნორპეტი]; **Пирданось** [პირდანოსი]; **Парасоръ** [პარასორი]; **Паракез-хосоръ** [პარაკეზ-ხოსორი]; **Панаскертъ** в. [ფანასკერტი, ზემო]; **Панаскертъ** н. [ფანასკერტი, ქვემო]; **Панаскертъ-чай** р. [ფანასკერტი, მდინარე]; **Пенякъ** [პენიაკი]; **Пенякъ** р. [პენიაკი, მდინარე]; **Сехдзоръ** [სეხძორი]; **Сигдасоръ** [სიგდასორი]||*სიღდასორი; **Сигдасоръ** я.[სიგდასორი, აილა]; **Сыхсуръ** я. [სიხსური, აილა]; **Теджерек-Нариманский** [თეჯერეკი ნარიმანის]; **Тиритесь** კშლ. [ტირიტესი, ყიშლა]; **Тохли-комъ** [თოხლი კომი]; **Тохли-комъ** კშლ. [თოხლი კომი, ყიშლა]; **Тотмасоръ** კშლ. [ტოტმასორი, ყიშლა]; **Эказоръ** კშლ. [ეკაზორი, ყიშლა]; **Эзность** [ეზნოსი]; **Эзность** я. [ეზნოსი, აილა]; **Эрюкъ** [ერიუკი]; **Эрюкъ** (Кубадъ) [ერიუკი (კუბადი)]; **Эрюкъ** კშლ. [ერიუკი,ყიშლა]; **Эрюкъ** я. [ერიუკი, აილა]; **Хекерт-дагъ** г. [ხეკერტ დადი,მთა]; **Хосорский** п. [ხოსორის ზეკარი]; **Хосоръ** [ხოსორი]; **Хошаваз** კშლ. [ხოშავაზი, ყიშლა]; **Хошаваз** рв. კრ. [ხოშავაზი, ნანგრევი, ციხე]; **Шамкосъ** [შამკოსი]; **Чохсоръ** [ჩოხსორი].

სამოცამდე გეოგრაფიული სახელი მივიჩნიეთ სომხურად ოლთისის ტოპონიმიაში. ქართულისა და თურქულის ფონზე არაა დიდი რიცხვი, თუმცა, ფაქტია, მკვლევარმა უნდა გაითვალისწინოს იგი. სხვადასხვა ეთნოსის კვალი ტაოს მიწაზე განსაკუთრებით კარგად გამოჩნდება მიკროტოპონიმიაში. ამიტომაც, ვფიქრობ, ზედმიწევნით უნდა აღიწეროს „ქვეყნის“ მიკროტოპონიმია. მაკროტოპონიმი შეიძლება შეიცვალოს, ახალი ნიშნით ახალი სახელი ეწოდოს, მიკროტოპონიმის ასეთი ცვლილება ვერ ხერხდება, თუნდაც სიმრავლის გამო. გვხვდება ასეთი შემთხვევებიც: გვეუბნებიან სოფლის სახელს, მაგრამ მიკროტოპონიმია საერთოდ არ იცის სოფელმა. რით შეიძლება აიხსნას ფაქტი? ვფიქრობთ, მოსახლეობა მთლიანად შეიცვალა, ძველი – წავიდა, ახალი – მოვიდა, სოფელს ახალმა პატრონმა ახალი სახელი უწოდა, მაგრამ „ადგილებზე“, ყანებსა და ბაზჩებზე სახელები დღემდე არ შეურჩევია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბულაძე ილია, „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)“, თბილისი. 1973;
- ზურაბიშვილი თამარ, „ტოპონიმის შესწავლისათვის“, ქესს, III, თბილისი. 1961;
- თაყაიშვილი ექვთიმე, თხზულებანი ოთხ ტომად, ტ.1, თბილისი. 2016;
- იმნაიშვილი ივანე, „ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია“, I, თბილისი. 1949;
- მაცაშვილი ალექსანდრე, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი. 1991;
- ფალავა მამია, „კარ’ ფუძიანი ტოპონიმები კლარჯულში“, XXXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესია, თბილისი. 2014;
- ფალავა მამია, „ქართული ენისა და კულტურის კუნძულები მეთურქულე კლარჯეთში“, იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი მეორე საერთაშორისო კონფერენცია, მასალები, გორი. 2015;
- ფალავა მამია, „-უმ/-ომ სუფიქსი ქართულ ტოპონიმებში და ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის ეტიმოლოგიის ცდა“, ბსუ შრომები, XIII, ბათუმი. 2009;
- მამია ფალავა, „კვლავ ბათუმის ეტიმოლოგიისათვის“, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი. 2009(1);
- შანიძე აკაკი, „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, I, თბილისი. 1973;
- შანიძე აკაკი, „ტერმინ ქართლისა (საქართველო) და ქართველის ეტიმოლოგიის შესახებ“, Вопросы Языкознания, 4. Москва. 1978;
- ჯორბენაძე ბესარიონ, კობაიძე მანანა, ბერიძე მარინე, „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი“, თბილისი. 1988;
- Пагирев Д.Д., „Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края“. издания Кавказскаго Военно-Типографическаго отдела, Тифлис. 1913.

შემოკლებათა სია

- დავთ.** – ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბილისი. 1958;
- ვახუშტი** – ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, IV, თბილისი.1973;
- ნიშანიანი** – სევან ნიშანიანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონები. <http://nisanyanmap.com/?y=&t=Tortum&u=1&ua=0>; <http://nisanyanmap.com/?y=&t=oltu&u=1&ua=0>
- ქ.ცხ.** – ქართლის ცხოვრება.

The Foreign layers in toponymics of Tao

Summary

Tao is an extensive province of ancient Georgia. It is cultivated in the gorges of Chorokhi and Oltisi water. the part of gorges of Tao's Chorokhi was called Amiertao, the part of waters of Oltisi and its tributaries was called Imiertao. Even from today's standpoint, we divide Tao in two parts: Georgian and Turkish Tao. The major part of the country is Turkish, only in some villages in Eliaskhevi - the tiny gorges in Amiertao and in Binati, and bordering villages of Tao and Klarjeti can Georgian language be heard.

It is said that toponyms are „the language of the land” which means that the trace of the people living here is reflected in it. When we talk about Tao, we should take into consideration the diversity of its population. Here the different peoples were meeting with each other: Georgians, Armenians, Byzantines, Persians, Arabs, Ottomans... some of them (Armenians, Greeks, Ottomans) have influenced on this region. Accordingly, in toponymics of Tao, together with Georgian will be visible Armenian, Greek and Turkish layers. Some authors are trying to explain the majority of geographical names in Armenian:

ურუთ' is Armenian and it means willow; დეჯერიქ' means little church, ტორიქ- little stream სეხსორი -სორ', ძორ' ღელე, ხევი; კინეპოსი||ქინეპოსი - Grapes lowland, Valley... სიმირდონი - Turkish; დევე ათალი - A camel bed...

We will take notice on some facts:

- a. Armenian and Turkish geographical names are produced from Georgian model;
- b. Foreign names are very often translation of Georgian ვარშინი (ქვესოფელი, შდრ. ქოსოფელი); ვერინქელ (ზედა სოფელი, შდრ. ზესოფელი||ზოსოფელი);
- c. The village name is foreign, Microtoponims - Georgian.

Finally the researcher's attention is a strange thing. The village is Armenian, the village church-Georgian the inscription on it Georgian (very rare in another language)what conclusion can we do?